

دانشگاه پیام نور

دانشکده: علوم انسانی

رساله

برای دریافت مدرک دکتری تخصصی (Ph. D)

رشته: مدرسی معارف اسلامی – قرآن و متون اسلامی

گروه: الهیات

عنوان رساله:

قصه آدم در قرآن و مقایسه آن با عهدین با تأکید بر تأثیر آن

بر الهیات ادیان ابراهیمی

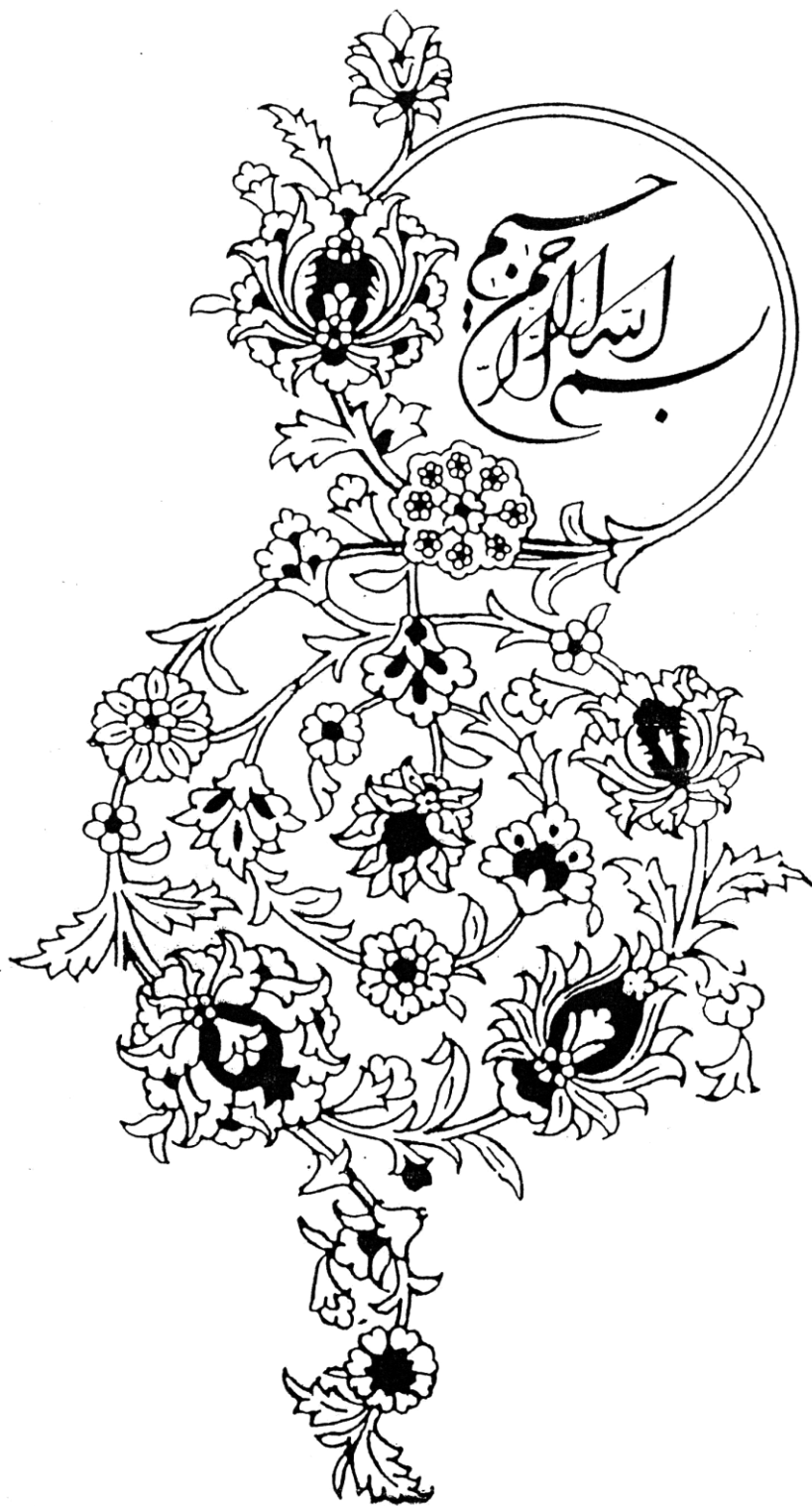
محمد رضا خدائی

استاد راهنما: دکتر محمد رضا امینی حاجی آبادی

استاد مشاور اول: دکتر رحمت الله عبدالله زاده

استاد مشاور دوم: دکتر محمد حسین مهدوی نژاد

آذر ۱۳۹۲

دانشگاه پیام نور

دانشکده: علوم انسانی

نام مرکز: تحصیلات تکمیلی

رساله

برای دریافت مدرک دکتری تخصصی (Ph. D)

رشته: مدرسی معارف اسلامی - قرآن و متون اسلامی

گروه: الهیات

عنوان رساله :

قصه آدم در قرآن و مقایسه آن با عهدین با تأکید بر تأثیر آن

بر الهیات ادیان ابراهیمی

محمد رضا خدائی

استاد راهنما: دکتر محمد رضا امینی حاجی آبادی

استاد مشاور اول: دکتر رحمت الله عبدالله زاده

استاد مشاور دوم: دکتر محمد حسین مهدوی نژاد

آذر ۱۳۹۲

(فرم شماره ۱۰: صورتجلسه دفاع از رساله)

تاریخ:/...../.....

شماره:

بسمه تعالی

صورتجلسه دفاع از رساله دکتری تخصصی (Ph.D.)

جلسه دفاع از رساله دوره دکتری تخصصی خانم / آقای.....
دانشجوی رشته.....به شماره دانشجویی.....
تحت عنوان «.....»
با حضور هیات داوران در روز..... مورخ...../...../.....ساعت..... در
محل ساختمان..... برگزار شد و هیات داوران پس از بررسی، رساله مذکور را شایسته
نمره به عدد.....به حروف..... با درجه.....تشخیص داد.

ردیف	نام و نام خانوادگی	هیات داوران	مرتبه دانشگاهی	دانشگاه/موسسه	امضاء
۱		استاد راهنما			
		استاد مشاور اول			
۲		استاد مشاور دوم			
		استاد داور داخلی			
۳		استاد داور خارجی			
۴		نماینده تحصیلات تکمیلی			

چکیده

رساله حاضر با عنوان «تحلیل و بررسی قصه آدم در قرآن و مقایسه آن با عهدین و تأثیر آن بر الهیات ادیان ابراهیمی» به رشته تحریر آمده است. باز خوانی دوباره قصه آدم (ع) به لحاظ پیدایش نظریه‌های جدید و تأثیر آن در فهم متون مقدس ضرورت دارد. موارد اشتراک و افتراق قصه آدم (ع) در قرآن کریم و عهدین و واقعی یا نمادین بودن آن و بررسی تأثیر قصه بر الهیات ادیان ابراهیمی سؤال‌های مهم این رساله بوده است. این تحقیق از نوع تحلیلی-توصیفی بوده و به روش عقلی ارائه شده است و منابع آن در وهله اول، قرآن کریم و عهدین و بعد از آن کتب تفسیر و مقالات تحقیقی در موارد یاد شده بوده است. در این پژوهش با مقایسه آیات قرآن کریم و متون مقدس نشان داده شده که آدم (ع) به عنوان اولین انسان و پیامبر خدا در قرآن کریم از منزلت بسیار والایی نسبت به عهدین برخوردار بوده است. قصه آدم (ع) قصه‌ای واقعی و تاریخی است و بعضی از تفاسیر تمثیلی منافاتی با واقعی بودن آن ندارد. حکایت قصه در کتاب مقدس موجب تکوین آموزه‌هایی مانند زن ستیزی در تاریخ اندیشه یهودی و مسیحی و آموزه نجات در مسیحیت شده است، به نحوی که اگر قصه آدم در سفر پیدایش وجود نداشت و یا همانند قرآن نقل شده بود، آموزه نجات عقیم می‌ماند. به علت تمایز ساختاری قصه آدم در قرآن کریم نسبت به عهدین، آموزه‌های فوق به الهیات اسلامی راه نیافته و در عوض مسأله‌ی گناه آدم در توسعه مفهومی بحث عصمت انبیاء نقش بسزایی ایفا کرده است.

کلمات کلیدی: قصه - آدم (ع) - قرآن کریم - کتاب مقدس - الهیات ادیان ابراهیمی.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
أ	چکیده.....
	فصل اول: کلیات
۲	۱-۱. طرح مسأله.....
۲	۲-۱. سؤال‌های اصلی تحقیق.....
۲	۳-۱. فرضیه‌ها.....
۳	۴-۱. روش تحقیق.....
۴	۵-۱. پیشینه تحقیق.....
۱۰	۶-۱. ضرورت انجام تحقیق.....
۱۱	۷-۱. مبانی و پیش فرض‌ها.....
۱۱	۱-۷-۱. قرآن کریم کلام الهی است.....
۱۱	۲-۷-۱. زبان دین.....
۱۳	۳-۷-۱. زبان قرآن.....
۲۰	۴-۷-۱. تفسیر.....
۲۱	۸-۱. واژگان کلیدی.....
۲۱	۱-۸-۱. آدم (ع).....
۳۲	۲-۸-۱. عهدین.....
۳۶	۳-۸-۱. الهیات.....
۳۹	۴-۸-۱. ادیان ابراهیمی.....
۴۷	۹-۱. فواید تحقیق مقایسه‌ای.....
۴۷	۱-۹-۱. تقریب ادیان ابراهیمی.....
۴۸	۲-۹-۱. اختلاف ادیان ابراهیمی.....
۵۰	۱۰-۱. نوآوری‌های تحقیق.....
۵۰	۱۱-۱. مروری بر مباحث تحقیق.....
	فصل دوم: خلقت آدم در قرآن و عهدین
۵۳	درآمد.....

۵۳	۱-۲ دیدگاه‌های طبیعت شناسان در پیدایش انسان.....
۵۳	۱-۱-۲ رویش از زمین.....
۵۳	۲-۱-۲ خاستگاه کیهانی.....
۵۳	۳-۱-۲ ثبات انواع یا فیکسیسم.....
۵۴	۴-۱-۲ تکامل انواع.....
۵۵	۲-۲ ماده اولیه خلقت انسان.....
۵۵	۱-۲-۲ خلقت آدم از خاک.....
۵۵	۲-۲-۲ خلقت انسان از خاک.....
۵۶	۳-۲-۲ خاک تا انسان.....
۵۸	۳-۲ مراحل خلقت آدم (ع).....
۵۸	۱-۳-۲ مراحل سه گانه.....
۶۰	۲-۳-۲ تفسیر مراحل سه گانه.....
۶۱	۴-۲ نظریه‌های مفسران در باره خلقت انسان.....
۶۱	۱-۴-۲ دیدگاه اول: خلقت مستقل.....
۶۲	۲-۴-۲ دیدگاه دوم: خلقت تکاملی.....
۷۸	۵-۲ خلقت همسر آدم در قرآن.....
۷۹	۱-۵-۲ همسر آدم از خاک یا از آدم.....
۸۰	۶-۲ آفرینش آدم در عهدین.....
۸۰	۱-۶-۲ در عهد قدیم.....
۸۲	۲-۶-۲ مقایسه میان قرآن و تورات در زمینه خلقت آدم و همسرش.....
۸۳	۳-۶-۲ در عهد جدید.....
۸۴	۴-۶-۲ مقایسه میان قرآن و عهد جدید.....
۸۵	۷-۲ خلقت تکاملی و مقایسه آن با قرآن و کتاب مقدس.....
۸۶	۸-۲ نسل آدم.....
۸۷	۹-۲ تکثیر نسل آدم.....
۸۷	۱-۹-۲ از منظر قرآن کریم.....
۸۹	۲-۹-۲ از منظر عهدین.....
۸۹	۳-۹-۲ مقایسه میان قرآن و تورات.....

۹۰ ۲-۹-۴. مقایسه میان قرآن و عهد جدید
۹۰ ۲-۱۰. انسان‌های قبل از آدم
	فصل سوم: مقامات و کمالات
۹۲ درآمد
۹۳ ۳-۱. روح الهی
۹۴ ۳-۱-۱. ماهیت روح
۹۶ ۳-۱-۲. کیفیت ارتباط روح با جسم
۹۷ ۳-۱-۳. روح در کتاب مقدس
۹۹ ۳-۲. خلافت
۹۹ ۳-۲-۱. خلافت در لغت
۱۰۰ ۳-۲-۲. خلافت الهی
۱۰۱ ۳-۲-۳. انواع خلافت
۱۰۲ ۳-۲-۴. خلافت نوع انسان
۱۰۴ ۳-۲-۵. لزوم جعل خلیفه
۱۰۴ ۳-۲-۶. مستخلف علیه
۱۰۵ ۳-۲-۷. درجات خلافت
۱۰۵ ۳-۲-۸. فرشتگان و مقام خلافت
۱۰۶ ۳-۲-۹. موضع فرشتگان
۱۰۶ ۳-۲-۱۰. خلافت انسان در کتاب مقدس
۱۰۷ ۳-۲-۱۱. مقایسه قرآن و کتاب مقدس در موضوع خلافت آدم (ع)
۱۰۸ ۳-۳. تعلیم اسماء
۱۰۸ ۳-۳-۱. ماهیت اسماء از دیدگاه مفسران
۱۱۳ ۳-۳-۲. درجات علم اسماء
۱۱۴ ۳-۳-۳. فرشتگان و علم اسماء
۱۱۴ ۳-۳-۴. ویژگی‌های علم به اسماء
۱۱۵ ۳-۳-۵. نام‌گذاری موجودات در تورات
۱۱۵ ۳-۳-۶. مقایسه میان قرآن و عهد عتیق در زمینه علم به اسماء
۱۱۶ ۳-۴. مسجود فرشتگان

- ۱۱۷ ۳-۴-۱. عمومیت سجده
- ۱۱۸ ۳-۴-۲. تفسیر سجده بر آدم
- ۱۲۰ ۳-۴-۳. سجده برای مقام آدمیت
- ۱۲۰ ۳-۴-۴. امر تکوینی یا تشریحی
- ۱۲۱ ۳-۴-۵. ابلیس جزو فرشتگان نبود
- ۱۲۱ ۳-۴-۶. مسجود شدن در کتاب مقدس
- ۱۲۲ ۳-۵-۵. نبوت آدم (ع)
- ۱۲۲ ۳-۵-۱. نبوت آدم در قرآن
- ۱۲۳ ۳-۵-۲. دلایل عقلی
- ۱۲۳ ۳-۵-۳. تشکیک در نبوت آدم (ع)
- ۱۲۵ ۳-۵-۴. نبوت آدم در کتاب مقدس
- ۱۲۵ ۳-۵-۵. مقایسه میان قرآن و کتاب مقدس در مورد نبوت آدم (ع)
- ۱۲۶ ۳-۶-۶. سکونت در بهشت
- ۱۲۶ ۳-۶-۱. بهشت آدم در قرآن
- ۱۲۷ ۳-۶-۲. جایگاه بهشت آدم
- ۱۲۸ ۳-۶-۳. بهشت آدم در کتاب مقدس
- ۱۳۰ ۳-۶-۴. مقایسه قرآن با کتاب مقدس در مورد بهشت آدم
- ۱۳۱ ۳-۷-۷. پذیرش توبه
- ۱۳۱ ۳-۷-۱. گناه آدم
- ۱۳۳ ۳-۷-۲. ابلیس و فریب آدم
- ۱۳۴ ۳-۷-۳. دریافت کلمات
- ۱۳۵ ۳-۷-۴. گناه آدم در عهد قدیم
- ۱۳۶ ۳-۷-۵. تحلیل گناه آدم در تفاسیر عهد عتیق
- ۱۳۷ ۳-۷-۶. گناه آدم در عهد جدید
- ۱۳۸ ۳-۷-۷. مقایسه میان قرآن و سفر پیدایش در زمینه گناه آدم
- ۱۳۹ ۳-۷-۸. مقایسه میان قرآن و عهد جدید در مورد گناه آدم
- ۱۴۰ ۳-۸-۸. هبوط
- ۱۴۱ ۳-۸-۱. سرّ تکرار هبوط

۱۴۲ ۲-۸-۳. مخاطب فرمان هبوط
۱۴۲ ۳-۸-۳. امتحان در بهشت
۱۴۳ ۴-۸-۳. پیامدهای گناه آدم در سفر پیدایش
۱۴۴ ۵-۸-۳. پیامدهای گناه آدم در عهد جدید
۱۴۵ ۶-۸-۳. مقایسه میان قرآن و عهد عتیق در زمینه آموزه هبوط
۱۴۵ ۷-۸-۳. مقایسه میان قرآن و عهد جدید در زمینه هبوط
	فصل چهارم: واقعی بودن قصه آدم
۱۴۷ درآمد
۱۴۷ ۱-۴. قصه در لغت و اصطلاح
۱۴۷ ۱-۱-۴. واژه قصه
۱۴۸ ۲-۱-۴. انواع قصه
۱۴۹ ۳-۱-۴. تفاوت قصه در کاربرد قرآنی و معنای ادبی جدید
۱۴۹ ۴-۱-۴. تفاوت قصه‌های قرآنی با قصه‌های فنی
۱۴۹ ۵-۱-۴. زبان قصص قرآن
۱۵۰ ۲-۴. دیدگاه مفسران درباره واقعی بودن قصه آدم
۱۵۲ ۱-۲-۴. تفاسیر ظاهر گرا
۱۵۳ ۲-۲-۴. تفاسیر تأویل گرا
۱۷۸ ۳-۴. دیدگاه‌های مفسران سفر آفرینش درباره واقعی بودن قصه آدم
۱۷۹ ۱-۳-۴. مفسران یهودی
۱۸۲ ۲-۳-۴. مفسران مسیحی
۱۸۴ ۳-۳-۴. شواهد واقعی بودن قصه آدم در عهدین
	فصل پنجم: تأثیر قصه آدم بر الهیات ادیان ابراهیمی
۱۸۸ درآمد
۱۹۰ ۱-۵. تأثیر قصه آدم (ع) بر آموزه گناه ذاتی
۱۹۰ ۱-۱-۵. آموزه‌ی گناه نخستین و الهیات مسیحی
۱۹۸ ۲-۱-۵. پولس و آموزه‌ی گناه نخستین
۲۰۰ ۳-۱-۵. یوحنا و آموزه‌ی گناه نخستین
۲۰۱ ۴-۱-۵. ترتولین (۱۶۰-۲۴۰م)

- ۲۰۱ ۵-۱-۵. آگوستین (۳۵۴-۴۳۰م).
- ۲۰۲ ۵-۱-۶. پلاگیوس (۳۶۰-۴۲۰م).
- ۲۰۴ ۵-۱-۷. توماس آکویناس (۱۲۲۵-۱۲۷۴م).
- ۲۰۴ ۵-۱-۸. کلیسای کاتولیک و پروتستان.
- ۲۰۵ ۵-۲-۲. تأثیر قصه‌ی آدم بر الهیات یهودی.
- ۲۰۵ ۵-۲-۱. فیلون (۲۰ ق . م - ۴۵ ب . م).
- ۲۰۶ ۵-۲-۲. ابن میمون (۵۳۰-۶۰۳ق).
- ۲۰۷ ۵-۲-۳. سعدیا بن یوسف (۸۸۲-۹۴۲ق).
- ۲۰۷ ۵-۲-۴. یهودا هلوی (۱۰۷۵-۱۱۴۱م).
- ۲۰۸ ۵-۲-۵. ابن عزرا (ح ۴۸۴-۵۶۲ق).
- ۲۰۹ ۵-۳-۳. تأثیر قصه‌ی آدم بر الهیات اسلامی.
- ۲۰۹ ۵-۳-۱. توبه‌ی آدم و پذیرش آن.
- ۲۱۰ ۵-۳-۲. کرامت و شرافت انسان نسبت به سایرین.
- ۲۱۱ ۵-۳-۳. معرفت ذاتی انسان نسبت به پروردگار.
- ۲۱۱ ۵-۳-۴. هماهنگی دین با فطرت.
- ۲۱۱ ۵-۳-۵. هیچ کس گناه دیگری را بر دوش نمی کشد.
- ۲۱۳ ۵-۴-۴. قصه‌ی آدم و نظریه تکامل.
- ۲۱۴ ۵-۴-۱. معارضه با حکمت صنع.
- ۲۱۵ ۵-۴-۲. نظریه تکامل و اشرافیت انسان.
- ۲۱۵ ۵-۴-۳. نظریه تکامل و اخلاق.
- ۲۱۶ ۵-۴-۴. نظریه تکامل و خلقت انسان.
- ۲۱۶ ۵-۵. راه حل های تعارض علم و دین در مسئله تکامل.
- ۲۱۷ ۵-۵-۱. در کلام مسیحی.
- ۲۲۰ ۵-۵-۲. در کلام یهودی.
- ۲۲۱ ۵-۵-۳. در کلام اسلامی.
- ۲۲۹ ۵-۶. زن و شرّ.
- ۲۳۰ ۵-۶-۱. کلام مسیحی و زن.
- ۲۳۳ ۵-۶-۲. کلام یهودی و زن.

۲۳۴ ۳-۶-۵. زن در کلام اسلامی
۲۳۵ ۷-۵. عصمت
۲۳۷ ۱-۷-۵. تأویل گناه آدم در کلام اسلامی
۲۳۸ ۲-۷-۵. گناه آدم در الهیات یهودی و مسیحی
۲۴۰ ۸-۵. نتیجه گیری
۲۴۱ ۹-۵. پیشنهادهای پژوهشی
۲۴۲ منابع و مآخذ
۲۴۲ الف. کتاب‌های فارسی و عربی
۲۵۳ ب. پایان نامه
۲۵۳ د. منابع انگلیسی

فصل اول

کلیات

۱-۱. طرح مسأله

حضرت آدم (ع) نخستین انسان نسل کنونی و پدر آنان، از پیامبران معصوم الهی است که آفرینش و کمالات او مانند آموختن اسماء از خداوند، تعلیم اسماء به فرشتگان، خلافت الهی، دمیده شدن روح الهی در او، مسجود فرشتگان بودن، معراج به بهشت و تعامل با فرشتگان و ابلیس و سرانجام هبوط او به زمین و نزول وحی و دستورات الهی بر او در آیات و سوره‌های متعددی از قرآن کریم بیان شده است. پیش از آن، قصه‌ی آدم در تورات و انجیل ذکر گردیده که از جهاتی با قصه‌ی قرآن اختلاف دارند. قصه‌ی آدم تاثیر زیادی بر الهیات ادیان توحیدی و خصوصاً مسیحی داشته است که قابل تحقیق و بررسی است. نظرات و برداشت‌های نادرستی که توسط برخی مستشرقان و روشنفکران به عنوان تفسیر آیات مربوط به حضرت آدم ارائه شده است، ایجاب می‌کند که به بازخوانی دوباره‌ی این قصه و تأمل در آن برای فهم صحیح بپردازیم.

۲-۱. سؤال‌های اصلی تحقیق

سؤال‌های زیادی در باره‌ی پیدایش اولین انسان بر روی زمین مطرح شده است و از منظرهای مختلفی به پاسخ‌گویی آن‌ها پرداخته شده است. مهم‌ترین پرسش‌هایی که این رساله عهده دار پاسخ‌گویی و تحقیق و پژوهش در باره‌ی آن‌ها شده، به این شرح است:

- ۱- دیدگاه قرآن کریم و عهدین در مورد آفرینش حضرت آدم (ع) چیست؟
- ۲- اختصاصات قصه‌ی آدم (ع) در قرآن و مزیت‌های آن نسبت به عهدین کدام است؟
- ۳- قصه‌ی آدم (ع)، قصه‌ای واقعی است یا نمادین؟
- ۴- قصه‌ی آدم (ع) در قرآن کریم و عهدین بر الهیات اسلامی یهودی و مسیحی چه تأثیراتی داشته است؟

۳-۱. فرضیه‌ها

- ۱- قصه‌ی آدم در قرآن کریم و عهدین در زمینه‌هایی مانند خلقت از خاک، سکونت در بهشت، آفرینش همسر برای او، نهی از خوردن درخت ممنوعه، تناول از آن، اخراج از بهشت، دارای اشتراکات و افتراقاتی می‌باشند.
- ۲- قرآن کریم به بعضی موضوعات در قصه‌ی آدم پرداخته است که در عهدین یافت نمی‌شود، مانند علم به اسماء و مقام خلافت الهی و مسجود فرشتگان بودن.
- ۳- قصه‌ی آدم، قصه‌ای تاریخی است و حقیقتی است که در عالم خارج به وقوع پیوسته است.

- ۴- برخی از آموزه‌های مسیحی مانند گناهکار بودن همه‌ی انسانها و تغییر ذات آدمیان متأثر از نقل قصه‌ی آدم در عهدین است.
- ۵- برخی از آموزه‌های کلام اسلامی مانند عصمت انبیاء متأثر از قصه آدم در قرآن کریم و تفاسیر ارائه شده از گناه آدم (ع) است.
- ۶- دیدگاه متکلمان یهودی و مسیحی در نگرش زن ستیزانه و فریب کار بودن زن متأثر از حکایت قصه آدم در تورات است.

۱-۴. روش تحقیق

این پژوهش از نوع کتابخانه‌ای و به روش تحلیلی و توصیفی و با گردآوری اطلاعات از منابع مختلف و تحلیل آن‌ها انجام گرفته است. با در نظر گرفتن موضوع تحقیق، مهم‌ترین منبع در انجام این کار، متن قرآن کریم و ترجمه فارسی کتاب مقدس بوده است. ترجمه فارسی کتاب مقدس که در این رساله به آن استناد شده، ترجمه تفسیری کتاب مقدس است که به علت روان بودن و رسایی مورد استفاده محققان فارسی زبان قرار می‌گیرد. در عین حال، در بیشتر موارد ترجمه یاد شده با ترجمه‌های رایج دیگر به ویژه، ترجمه انجمن کتاب مقدس و ترجمه فاضل خان همدانی مقایسه شده است.

استنباط از قرآن کریم بر اساس قواعد فهم متن و با استفاده از لغت‌نامه‌های معتبر عربی بوده است که به همین منظور نگاشته شده است. و ترجمه‌های موجود فارسی به عنوان منبع استفاده نشده است. اما از آن جا که لازم بوده ترجمه آیات شریفه قرآن کریم ذیل هر آیه نوشته شود، برای این منظور ترجمه دقیق و روان فولادوند انتخاب شده است.

در مرتبه بعد، تفاسیر قرآن کریم منبع مهم برای این تحقیق به شمار می‌آیند که سعی شده از منابع مختلف و گرایش‌های مختلف تفسیری استفاده شود. هر چند که گرایش نویسندگان به روش تفسیر قرآن به قرآن بوده است، روش تحلیلی را در سرتاسر رساله حفظ کرده است و در مواردی به نقد تفسیرهای ارائه شده از قصه آدم (ع) در تفاسیر اجتهادی پرداخته است.

در استناد به تفاسیر کتاب مقدس نیز سعی شده که از تفاسیر یهودی و مسیحی هر دو استفاده شود و در جاهایی که اقتضاء داشته، تفاسیر یهودی و مسیحی هر کدام جداگانه آمده است.

و در نهایت از کتاب‌ها و مقالات معتبر فارسی، عربی و انگلیسی که ارتباطی به موضوع رساله داشته‌اند به عنوان منبع استفاده شده است. در ادامه همین فصل برخی از مهم‌ترین منابع فارسی و عربی یاد شده است. نکته آخر این که هر چند کتاب‌های متعددی در زمینه قصص انبیاء به فارسی و

عربی نوشته شده است، اما به دلایل مختلف و از جمله خارج بودن از اهداف تحقیق متعرض آن‌ها نشده‌ایم.

۱-۵. پیشینه تحقیق

تا جایی که دامنه‌ی تتبع ما پیش رفته است، کتاب یا مقاله‌ای با نام «قصه‌ی آدم در قرآن و مقایسه آن با عهدین با تأکید بر تأثیر قصه بر الهیات ادیان ابراهیمی» منتشر نشده است، هر چند که در مورد حضرت آدم (ع) از قدیم الایام کتاب‌ها و مقالات متعددی به زبان‌های مختلف نوشته شده است. عنوان تألیفی فوق به موضوع‌های جزئی تری قابل تحلیل است از قبیل:

۱- بررسی قصه‌ی آدم (ع) در قرآن؛

۲- بررسی قصه‌ی آدم (ع) در عهد عتیق؛

۳- بررسی قصه‌ی آدم (ع) در عهد جدید؛

۴- مقایسه‌ی قصه‌ی آدم (ع) در قرآن با عهدین؛

۵- تأثیر قصه‌ی آدم (ع) در قرآن بر الهیات و کلام اسلامی؛

۶- تأثیر قصه‌ی آدم (ع) در تورات بر الهیات یهودی؛

۷- تأثیر قصه‌ی آدم (ع) در عهدین بر الهیات مسیحی.

و در بعضی از موضوعات فوق کتاب‌ها و مقالاتی نوشته شده، که به علت گستردگی، تنها بعضی از کتاب‌ها و مقالاتی را که مورد استفاده قرار داده‌ایم، به اختصار معرفی می‌کنیم:

الف: کتاب‌ها

۱- کتاب «آدم از نظر قرآن» نوشته محمد جواد موسوی غروی؛

نویسنده‌ی محترم در مجلد اول این کتاب به برخی از مباحث بلاغی و علوم قرآنی پرداخته، مانند حقیقت و مجاز، تشبیه و استعاره، مثل و تمثیل، انواع استعاره، استعاره و مجاز در قرآن، کنایه در قرآن و غیره.

در فصل دوم این کتاب انواع گفتار، عهد و میثاق، قنوت، خشوع، تسبیح و تقدیس و مطالبی از این قبیل را بیان کرده تا خواننده را برای برخی برداشت‌های جدید از قصه‌ی آدم آماده کند؛ تا به تعبیر خودش مثل بقیه نویسندگان، تکرار مکررات نکرده باشد (غروی، ۱۳۷۵: ج ۲، ۲۳۹)، هر چند در مواردی برای اثبات رأی و ایده خود به اقوال بزرگانی همچون میرداماد و ملاصدرا و شیخ بهایی استناد کرده است.

نگارنده در جلد دوم، بحث محکم و متشابه را پیش کشیده و با تحلیلی که از محکم و متشابه ارائه کرده، به موضوع شیطان پرداخته است. به نظر ایشان، بحث شیطان از متشابهات قرآن است و شیطان، چیزی جز قوه‌ی واهمه‌ی انسان نیست (همان، ۱۴۰). وی با استناد به اقوال بزرگانی همچون شیخ بهایی و میرداماد، ابلیس را بر انسان تطبیق داده است (همان، ۱۶۲-۱۷۵).

در فصل ششم از جلد دوم به بحث آدم، بهشت و شیطان پرداخته است و تفسیر فلسفی - عرفانی از آن ارائه داده است که با تفاسیر شناخته شده همخوانی ندارد؛ به عنوان نمونه در ذیل آیه‌ی شریفه‌ی ۳۵ از سوره‌ی بقره گفته است: «و گفتیم ای آدم تو با جفت خود در این بهشت سکنی گزینید و هر چه می‌خواهید به فراوانی از هر جا بخورید و نزدیک این درخت نروید که از ستمکاران خواهید بود. نیروهای بدنی از یک طرف و قوای روحی از طرف دیگر، دو جفت و دو گروهند که نفس ناطقه یعنی ذات انسان، مأمور است همه را در صراط حق و عدل دم ساز و به سوی اهداف عالیه بسیج گرداند. این دو گروه نیز همانند زن و شوهر، با هم به کار می‌پردازند. پس هرگاه در این بهشت جهان، با متحد ساختن هر دو نیرو سپاهشان از شجره‌ی خبیثه و مسموم گناه نخورند، سلامت حقیقی را تحصیل کرده، گوی سعادت را در میدان حیات و کسب کمالات خواهند ربود» (همان، ۲۰۴).

مؤلف، «ملائکه» را به «قوای نفس»، «انسان» و «آدم» را به «نفس ناطقه» تفسیر کرده و سجده ملائکه را به فرمانبرداری قوای مختلف از نفس ناطقه تأویل کرده است.

مؤلف در فصل هشتم به تفسیر شیطان در سوره‌ی صافات پرداخته و در فصل بعدی بسیاری از اطلاعات شیطان را که در روایات آمده، بر شمرده است تا تفسیر رمزی ارائه شده را به نحوی با روایات تطبیق دهد.

انکار وجود «جن» به معنای متعارف و مشهور در فصل دهم کتاب صورت گرفته است و مطالب دیگر از این قبیل، که به زعم مؤلف، نواندیشی در قصه‌ی آدم محسوب می‌شود.

۲- کتاب «بازخوانی قصه‌ی خلقت» از حسن یوسفی اشکوری که ایشان کتاب خود را به دو بخش تقسیم کرده است:

بخش اول را به داستان آدم (ع) در قرآن اختصاص داده و مباحث مربوط به قصه‌ی آدم (ع) را در این بخش جای داده. به نظر وی داستان آدم (ع) در قرآن یک داستان فلسفی است و نباید به عنوان یک داستان واقعی به آن نگاه کرد و در واقع یک داستان سمبولیک است (یوسفی اشکوری، ۱۳۷۶: ۶۴). به عنوان نمونه در مساله‌ی ماهیت درخت ممنوعه گفته است: «ما طبق دیدگاه اساسی خود نمی‌توانیم روی مساله‌ی درخت و ماهیت آن بحث کنیم؛ چرا که معتقدیم، قضیه موضوعاً منتفی است.

وقتی عقیده داریم که اصولاً درخت و خوردنی در کار نبوده است، چه دلیلی دارد که روی این که درخت سیب بوده است و یا گلابی یا پرتقال بحث و جدل کنیم» (یوسفی اشکوری، ۱۳۷۶: ۸۵).

فهرست کلی از مباحث کتاب «بازخوانی قصه‌ی خلقت» بدین شرح است:

الف - آیا گفت‌وگو بین خداوند و فرشتگان واقعاً صورت گرفته است؟

ب - خلق آدم یا جعل خلافت او؟

ج - آیا پیش از جعل خلافت آدم، آدمیان دیگر نیز وجود داشته‌اند؟

د- روح الهی؛

ه - انگیزه اعتراض ملائکه؛

و - خلافت آدم؛

ز - تعلیم اسماء؛

ح - سجده

ط - بهشت

ی - میوه‌ی ممنوع

ک - شیطان

ل - عصیان

م - هبوط

ن - توبه

س - بازگشت به بهشت نهایی

در فصل چهارم به صورت مبسوط به تحلیل و نقد نظرات دو اثر یاد شده می‌پردازیم.

۳- کتاب «آفرینش و انسان» نوشته‌ی محمد تقی جعفری. مؤلف محترم در این کتاب به مباحث مختلفی در مورد آفرینش جهان و انسان از دیدگاه علم تجربی و مقایسه‌ی آن با قرآن کریم پرداخته است. نگارش کتاب در فضای فکری سال‌هایی صورت گرفته که جمعی از اندیشمندان داخلی، مرعوب نظریات جدید علمی شده و به تأویل و تفسیر بعضی آیات قرآن به عنوان شاهد بر نظریه تکامل پرداخته بودند و مؤلف محترم به نمونه‌هایی از نقدهای علمی این نظریه از دیدگاه صاحب نظران پرداخته است. ویژگی‌ها و خصوصیات انسان یکی دیگر از مباحث کتاب است که از حوزه‌ی مباحث این مقاله خارج است.

۴. کتاب های «قرآن و تکامل» و «قرآن مجید، تکامل و خلقت انسان» نوشته یدالله سبحانی.

نویسنده‌ی کتاب‌های فوق به جهت تخصصی که در دانش زیست‌شناسی داشته است، از طرفداران نظریه تکامل در ایران محسوب می‌شود و به جهت آشنایی که با قرآن و متون مذهبی داشته است، سعی وافر نموده تا نظریه تکامل را بر آیات قرآن کریم تطبیق دهد. در فصل دوم این رساله به بیان شواهد و استنادات قرآنی ایشان برای اثبات نظریه تکامل و نقد و بررسی آن‌ها پرداخته‌ایم و در فصل پنجم نیز به مناسبت به نقد و بررسی روش مؤلف پرداخته شده است.

۵. کتاب «تکامل در قرآن» از آیت الله علی مشکینی.

این کتاب در فضایی تألیف شده که به نظریه تکامل به عنوان پدیده نوظهور در فضای علمی و مذهبی با دیده اعجاب و یا الحاد نگاه می‌شده و کتاب حاضر عرصه‌ی جدیدی را برای تعدیل نظر نویسندگان مذهبی در قبول یا رد این نظریه ایجاد کرده است. نویسنده بدون این که به صراحت از نظریه تکامل یا خلقت ثابت دفاع کند، آیات قرآن کریم را از این جهت به سه دسته تقسیم کرده است: اول. آیاتی که آن‌ها را می‌توان به عنوان شاهد بر نظریه تکامل قرار داد.

دوم. آیاتی که آن‌ها را می‌شود به عنوان شاهد بر نظریه خلقت ثابت گرفت.

سوم. آیاتی که به تنهایی بر هیچ کدام از دو نظریه دلالت ندارد.

در فصل دوم به تفصیل بعضی از آیاتی که از نظر مؤلف، دال بر نظریه تکامل است، نقل و سپس نقد شده است. و در فصل پنجم نیز دیدگاه مؤلف در زبان وحی بیان شده است.

۵. کتاب «موضع علم و دین در خلقت انسان» نوشته احد فرامرز قراملکی.

نویسنده در این کتاب به صورت موردی به یکی از جنجالی‌ترین مسأله تعارض علم و دین، یعنی نظریه تکامل پرداخته است و روش اندیشمندان مسلمان را در تفسیر آیات مربوط به آفرینش انسان در قرآن کریم در شش دسته جای داده است. در فصل پنجم این رساله به نقد و بررسی دیدگاه نویسنده مبنی بر جدایی زبان علم از دین پرداخته شده است.

۶. «سرشت انسان در اسلام و مسیحیت» نوشته عبدالرحیم سلیمانی اردستانی.

نویسنده در این کتاب به بیان دیدگاه مسیحیت و اسلام در مورد سرشت انسان پرداخته است. منظور از سرشت انسان، استعدادها و توانایی‌هایی است که انسان با خود به این جهان به همراه می‌آورد (سلیمانی، ۱۳۸۹: ۱۵).

۷. «گناه نخستین» تألیف اسماعیل زارع پور.

نویسنده در این کتاب، هبوط حضرت آدم را از دیدگاه‌های مختلف بررسی کرده است؛ مانند تفاسیر قرآن، قصص انبیاء، عرفا و صوفیه.

۸- دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج ۱.

در مدخل «آدم» این کتاب مطالب ارزشمندی در زمینه‌ی واژه‌ی «آدم» در عربی و عبری، آدم در عهد عتیق در کتب غیر رسمی و ادبیات بین‌العهدین، در فلسفه‌ی دینی و عرفانی یهود و در مسیحیت مطرح شده است. در ادامه، اولین انسان را در دین زرتشتی و سپس موضوع آدم را در اسلام و قرآن بررسی کرده است. این تحقیق، توصیفی بوده و بدون تحلیل و مقایسه انجام شده است.

۹- «تفسیر موضوعی قرآن» جلد ششم، نوشته‌ی آیت الله جوادی آملی.

مؤلف در بررسی سیره انبیاء از اولین پیامبر که اولین انسان نیز به شمار می‌رود، به بررسی کمالات آن حضرت در آیات قرآن کریم پرداخته است و در جلد سوم در بخش تنزیه پیامبران به بحث عصمت آدم پرداخته است.

۱۰- دایرةالمعارف قرآن کریم، مدخل «آدم» نوشته‌ی احمد علی ناصح.

مطالبی که نویسنده‌ی محترم در این بخش آورده، غالباً همان مطالبی است که در کتاب «آدم از دیدگاه قرآن و عهدین» تألیف کرده است.

۱۱- کتاب «منشأ انسان» نوشته‌ی میخائیل نستورخ ترجمه‌ی طیوری. در این کتاب شواهد علمی فرضیه‌ی تکامل بیان شده است.

ب: مقالات:

۱- «داستان آدم در عهد قدیم و قرآن»: نویسنده آقای عباس اشرفی، بینات، سال هشتم، شماره ۳۲ نگارنده در موضوعات مختلف میان قصه‌ی آدم در قرآن با عهد قدیم مقایسه کرده مانند: آفرینش آدم، همسر آدم، فرزندان آدم، گفت‌وگوی ملائکه و خداوند، خلافت، توبه.

۲- «آدم، بشر و انسان در قرآن کریم» نوشته مهدی عصاره، بینات، سال دوازدهم شماره‌ی ۴۶ نگارنده واژه‌های مترادف یاد شده را به لحاظ فقه‌اللغه با هم مقایسه کرده است.

۴- «خلقت بشر در پرتو قرآن»، نوشته‌ی کمال الدین غراب، مجله‌ی پژوهش‌های قرآنی.

۵- «رویکرد های تأویلی به قصه‌ی آدم» سید ابراهیم سجادی.

نگارنده در این مقاله رویکرد های مختلف را از جمله نگاه زیست‌شناسان، نوآندیشان و دیدگاه عرفانی را در زمینه‌ی قصه‌ی آدم بررسی کرده است.

۶- «نخستین انسان در نگاه‌های بشری» نوشته سید ابراهیم سجادی، مجله «پژوهش‌های قرآنی» شماره ۱۵ و ۱۶ که در آن به نظریه‌های مختلف در زمینه‌ی پیدایش نخستین انسان پرداخته است. در